

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1409447/1

בבית הדין הרבני רחובות

לפני כבוד הדיינים:

הרב נחום שמואל גורטלר, הרב אליהו עמר, הרב שמואל דומב

המנוחה: פלונית

המבקשת: פלונית

הנדון: תנאי בצוואה ליורש המונע את מכירת הנכס אלא כעבור זמן מסוים לאחר הפטירה

נימוקים לצו קיום צוואה

בתאריך 2.3.23 ניתן צו לקיום צוואת המנוחה.

להלן הנימוקים לצו:

בפני ביה"ד בקשה לקיום צוואת המנוחה.

למנוחה חמש בנות, וכך כתבה בצוואתה:

"הנני מצווה לבנותי בלבד שפרטיהן מפורטים להלן: ... בחלקים שווים ביניהן, את כל רכושי מכל מין וסוג שהוא בין זה שיש לי היום ובין זה שיהיה לי בעתיד, בין נכסי דניידי ובין נכסי דלא ניידים ובכלל זה כל זכות חזקה ו/או בעלות, כל מטלטלין, תכשיטים, דברי זהב ומזומנים, כספים המופקדים ו/או שיופקדו בשמי ... ניירות ערך, חובות שמגיעים לי, זכויות הנובעים מחוזים וכן נכסים אחרים השייכים לי כעת ובין שיהיו שייכים לי ו/או יגיעו לי בעתיד ולרבות כל זכויותי בדירה שברחוב ... בלוד והידועה גם כחלקה ... (להלן הדירה) וכן את כל זכויותי בנכסים הידועים כחלקה ... בגוש ..., חלקה ... בגוש ... וחלקה ... בגוש ...

למרות כל האמור בצוואתי זו הנני מצווה בזאת כי הדירה שברח' ... בלוד לא תמכר אלא לאחר חמש עשרה שנים ממועד פטירתי"

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כאמור, למנוחה חמש בנות. כולן בקשו שביה"ד ידון ויפסוק בצוואה שבתיק על פי החוק הדתי¹. הבנות ביקשו מביה"ד להבהיר אם על פי דין תורה הן חייבות לקיים את הסעיף לפיו הדירה לא תמכר אלא לאחר 15 שנים מפטירתה.

השו"ע בחו"מ סימן רנ"ב סעי' ב' פסק וז"ל:

"מצוה לקיים דברי המת, אפילו בריא שצוה ומת, והוא שנתנו עכשיו לשליש לשם כך². הגה: אבל היו בידו קודם ולא לשם כך, או שבאו לידו אחר הצוואה, אין בזה משום מצוה לקיים דברי המת."

עיינ במאמרו של הרב חגי איזירר בענין שיטות הראשונים בענין זה³, ומה שכתב הרמ"א "אבל היו בידו קודם ולא לשם כך", הכוונה שהיו בידי השליש, אבל אם היו ביד המקבל ואמר הנותן שיתנו למקבל אחרי מותו, עיינ שם דנראה דדינו כמו שהיה מושלש לצורך כך.

בפסקי תשובות של הגאון הרב אלישיב פסק שצוואות שאפשר לקיים אותם בערכאות הוי כמו שהושלש לצורך כך. ודווקא קרקעות או כספים בבנקים שמועברים לזוכה ע"י הערכאות ולא מטלטלין. וכך אמר לי הגאון הרב ש' י' אלישיב, וכן עולה ממאמרו של הרה"ג ח' איזירר.

כאמור לעיל, הצוואות הנערכות כיום שאין בהם קניינים שהמצווה הקנה את הרכוש מחיים, צריך לקיים אותם מחמת תקנת חכמים שמצווה לקיים דברי המת.

בצוואה נאמר: "אני מצוה לבנותי בלבד בחלקים שווים את כל רכושי וכו'".

על פי דין תורה, הואיל והמצווה לא ציוותה לתת את רכושה, וגם לא כתבה שהיא מורשה את רכושה, לכן בצוואה זו אין "מצוה לקיים דברי המת". ראה שו"ע סי' רנ"ג סעי' ב':

"שכיב מרע שצוה ואמר: יטול פלוני כל נכסי, או מקצת נכסי, או יחזיק או יזכה או יקנה, כולם לשון מתנה הם. וכן אם אמר: יחסון או יירש, על מי שראוי ליורשו, ה"ז קנה. אבל אם אמר: יהנה פלוני בנכסי, או יעמוד בהם או יראה או ישען בהם, לא קנה. ואם אמר: אני מניח לפלוני, הוי לשון מתנה. ואם אמר לשון: יפול לפלוני כך וכך, לשון ירושה הוא.

¹ סעיף 155 (ג) לחוק הירושה קובע:

155. (א). על אף האמור בסעיפים 66(א) ו-151 מוסמך בית הדין הדתי שהיה לו שיפוט בעניני המעמד האישי של המוריש, לתת צו ירושה וצו קיום צוואה ולקבוע זכויות למזונות מן העזבון, אם כל הצדדים הנוגעים בדבר לפי חוק זה הביעו בכתב הסכמתם לכך.

(ג) בענין שהובא בפני בית דין דתי בהתאם לסעיף קטן (א) מוסמך בית הדין הדתי, על אף האמור בסעיף 148, לנהוג לפי הדין הדתי הנוהג בו, ובלבד שאם היה בין הצדדים קטין או מי שהוכרז פסול-דין, לא יהיו זכויות הירושה שלו, אם על פי דין ואם על פי צוואה, וזכויותיו למזונות מן העזבון פחותות ממה שהיו לפי חוק זה.

² הרמ"א בהלכות כתובות סי' ק' סעי' א' פסק שכתובה נגבית ממתנת בריא שניתנה למקבל משום שמצווה לקיים דברי המת, שיש למתנה זו דין של מתנת שכיב מרע.

³ המאמר מודפס בספר בכורי גשן ח"ג סי' נ"ג.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הגה: ובכל זה דווקא שהזכיר לשון מתנה, אבל אם אמר: כך וכך לפלוני
בנכסי, לאו כלום הוא (מהרי"ק שורש צ"ד).

גם אם נאמר שיש בצוואה זו אמירה שהיא נותנת או מורשה את נכסיה לבנותיה, נראה שהן
אינן חייבות לפעול על פי בקשת האם שלא למכור את הדירה 15 שנה, וכדלהלן:

נחלקו הפוסקים במי שהשליש מעות או דבר אחר ואמר לתת אותם ליורש ואח"כ לפלוני, אם
אמרינן בזה "מצוה לקיים דברי המת". הקצוה"ח (סי' רמ"ח ס"ק א' ה') כתב שיש בזה "מצוה לקיים
דברי המת", ונתיבות המשפט (שם ס"ק ו') כתב שאין בזה "מצוה לקיים דברי המת", כיון שהשני
זוכה מחמת הראשון, אמרינן "ירושה אין לה הפסק".

והנתיבות שם הביא ראיה לדבריו מגמ' (ב"ב דף קכט ע"א), והמתבונן היטב יראה שאין מהגמ'
ראיה לדבריו.

ולגוף הדין בענין זה נ"ל שרוב אחא ברי' דרב עויא שאמר שאם נתן למי שראוי ליורשו
ד"ירושה אין לה הפסק", סמך דבריו על ר' יוחנן בן ברוקא שאמר שמדאורייתא שכיב מרע יכול
להנחיל ליורשיו למי שירצה, ועל כן אם הנחיל דבר למי שראוי ליורשו, אמרינן "ירושה אין לה
הפסק". ולפי זה בבריא באופן כזה שנותן לשליש ומצווה, נראה שאם מתנה זו יכולה לחול
מדאורייתא, יש לומר ש"ירושה אין לה הפסק". ועל כן הדבר תלוי בספק הגמ' אם בבריא אמר ר'
יוחנן בן ברוקא את דבריו שיכול להנחיל למי מיורשיו שירצה. ומאחר ודבר זה לא נפשט בגמ',
על כן אם הנחיל תחילה למי שראוי ליורשו, ויורש זה מוחזק בנכסים, אי אפשר להוציא ממנו,
ואמרינן בזה "ירושה אין לה הפסק". שוב ראיתי שכ"כ המהרי"ט ח"ב חו"מ סי' ע"ד בסוף הסימן.

והשו"ע בסימן רמ"ח סעיפים א' ב' פסק שכיב מרע הנותן בלשון מתנה, אם מקבל המתנה
ראוי ליורשו אמרינן דהוי כאומר פלוני ירשני, וירושה אין לה הפסק, ולפ"ז בבריא שאמר באופן
זה, אם אותו אחד ראוי ליורשו, הוי ספיקא דינא אם צריך לקיים דבריו, ואם אמר גם "אחריו
לפלוני", אמרינן גם בכהאי גוונא "ירושה אין לה הפסק". ונ"מ בענין זה בבריא שהשליש דבר
ביד שלישי, ואמר "אני נותן הממון לבני ואחריו לפלוני", דגם באופן זה אמרינן "ירושה אין לה
הפסק", כיון שהיורש מוחזק בממון ולא ניתן להוציא ממנו.

ר' אחא ברי' דרב עויא אמר שאם נתן למי שראוי ליורשו ד"ירושה אין לה הפסק". ואבאר
דבריו, דאם אמר לתת את ממונו לאחר מותו למי שראוי ליורשו ואמר "אח"כ לפלוני, דאם הגיע
ממונו ליורשיו הם יורשים על פי דין תורה, ומעתה הם לא צריכים לקיים ציווי השכיב מרע לתת
הנכסים אחרי מות יורשיו לאחרים, וגם כאן שהמצווה אמרה שנכסיה לבנותיה, הן ירשו הנכסים
ומעתה הירושה שלהן, לא צריך לקיים את המצווה לקיים דברי המת, ולכן במקרה זה היורשות
אינן חייבות לקיים את ציווי האם שלא למכור את הדירה 15 שנה.

ברם יש להקשות דשמא כשהמצווה השליש מעות ויש "מצוה לקיים דברי המת", אם גם
באופן זה אם ציווה לתת ליורשו, יש את הדין ד"ירושה אין לה הפסק", ולא אמרינן בכהאי גוונא
"מצוה לקיים דברי המת".

הנה שנינו בברייתא כתובות דף סט עמוד ב' והדברים הובאו גם בגמ' ב"ב דף קכ"ט ע"א:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"האומר תנו שקל לבני בשבת, וראוי ליתן להם סלע - נותנין להם סלע, ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל - אין נותנין להם אלא שקל, ואם אמר אם מתו יירשו אחרים תחתיהם, בין שאמר תנו בין שאמר אל תתנו - אין נותנים להם אלא שקל; אמר ליה: הא מני?"

והשו"ע בחו"מ סי' רמ"ח סעיף ב פסק וז"ל:

"שכיב מרע שאמר: נכסי לך ואחריו לפלוני, והיה הראשון ראוי ליורשו, ופירש ואמר: לא משום ירושה אני נותן לך שאין לה הפסק אלא במתנה והרי הפסקתיה, השני קונה מה ששייר ראשון. לפיכך אם נתן המעות ע"י שלישי, ואמר: תנו לבני שקל בכל שבת ולא משום ירושה אני נותנה להם והנשאר מהנכסים אחר מותם יהיה לפלוני, אין נותנים להם אלא שקל, אע"פ שאינו מספיק להם (וע"ל סימן רנ"ג סעיף ו')."

לשון השו"ע הוא לשון הרמב"ם. והרמב"ם למד דין זה מהברייתא ב"ב דף קכ"ט ע"א. ולרמב"ם היה קשה, מדוע לא אמרין כאן "ירושא אין לה הפסק", ועל כך תירץ הרמב"ם שצריך להעמיד את הברייתא שהשכיב מרע נתן מעות ביד שלישי ואמר מפורש שאינו נותן להם מחמת ירושה אלא מחמת מתנה.

והנה על קושיית הרמב"ם הביא הסמ"ע ס"ק ז' מהר"ן שני תירוצים, וז"ל הסמ"ע:

"והר"ן [שם ע"ב ד"ה שאין] כתב דהברייתא מיירי דמסרו ביד שלישי ולא בא ליד הבנים לזכות בו מעולם, ועוד תירץ הר"ן דשם מיירי דלא זיכה לבניו מנכסיו ע"י השלישי כי אם שקל בכל שבת ואותו שקל נתנו להן, ועיין בדרישה [סעיף א']. והנה הרמב"ם כתב כלשון המחבר, ומשמע מלשונו דלא ס"ל כתירוצו ראשון דהר"ן, דהרי כתב, לפיכך אם נתן המעות ביד שלישי כו' עד לא משום ירושה כו', הרי דאע"ג דנותנם ביד שלישי אפ"ה הצריכו לומר לא משום ירושה.

על תירוץ א' הקשה המהרי"ט מה בכך שהשלישי הכסף ביד שלישי, הרי היורשים יורשים גם מה שביד השלישי. וקצוה"ח ס"ק א' תירץ שמאחר והושלש ביד שלישי, יש "מצוה לקיים דברי המת".⁴

ותירוץ ב' שכתב הר"ן, כוונתו דלא הוריד את היורשים אלא לשקל לשבת, ואת השאר אמר לתת לאחר, שבאופן זה לא אמרין "ירושא אין לה הפסק". ועיין בהקדמה לסי' זה אות ג' ולפי דברי הרמב"ן מבוארים דברי הר"ן.

⁴ ונתיבות המשפט ס"ק ו' הקשה שבמקום שהשני זוכה מחמת הראשון לא אמרין מצוה לקיים דברי המת. ועיין בדבריו שהביא ראייה לכך. ואיני מבין דבריו דבגמ' שם השני לא בא מחמת הראשון, דהרי הראשון יכול למכור את כל הנכסים. וע"ע שם בגמ' דאפשר ללמוד פירושים אחרים באותה גמ', וראייתו אינה ראייה. וכל דברי נתיבות המשפט תמוהים למעין. נתיבות המשפט בנה יסוד זה על פי דברי ר' מנחם עזריה מפאנו (סי' נ'), וגם דבריו תמוהים, שהוא לא דן כלל על מקרה הדומה למה שדן בו נתיבות המשפט.

וע"ע מה שכתבתי בסי' רנ"ב סעי' ב' בענין בריא שהשלישי ממון, וציוה שיתנו ממנו לבנו או לאחד מבניו ואח"כ לפלוני, אם אמרין בזה "ירושא אין לה הפסק".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וכדי שהדברים יהיו יותר מבוארים אביא מה שכתבתי בספרי "ארץ גושן" בהקדמה לחו"מ סימן רמ"ח :

שנינו בבא בתרא דף קכ"ט עמוד ב' :

"תא שמע: נכסי לך, ואחר כך יירש פלוני, ואחרי אחר כך יירש פלוני - מת ראשון קנה שני, מת שני קנה שלישי, ואם מת שני בחיי ראשון - יחזרו נכסים ליורשי ראשון."

לדעת הרי"ף שאחר כך אינו זוכה מעכשיו מה ששייר ראשון, אלא שהשני זוכה בנכסים ששייר ראשון אחרי מיתת הראשון, מגמ' זו מוכח ששכיב מרע יכול לתן מתנה גם לאחר זמן. ברם י"ל ששני יכול לזכות לאחר זמן רק אם לא זכו יורשים בנכסים במיתת השכיב מרע, אולם אם זכו היורשים בנכסים במיתת השכיב מרע, והשכיב מרע אמר לאחר עשר שנים תנו הנכסים לפלוני, דאותו פלוני לא יזכה בנכסים, דשנינו ב"ב דף קל"ג עמוד א' :

"שלח רב אחא בר רב עויא, לדברי רבי יוחנן בן ברוקה: נכסי לך ואחר כך לפלוני, אם היה ראשון ראוי ליורשו - אין לשני במקום ראשון כלום, שאין לשון מתנה אלא לשון ירושה, וירושה אין לה הפסק."

וא"כ במקרה דלעיל, צריך לומר שהיות וזכו היורשים בנכסי השכיב מרע כשמת, דנאמר "ירושה אין לה הפסק", ויהיו היורשים פטורים לתת הנכסים לאחר עשר שנים למי שציווה השכיב מרע.

והנה שנינו בביצה דף כ' עמוד א' :

"ההוא גברא דאמר להו: הבו ליה ארבע מאה זוזי לפלוני, ולנסיב ברת. אמר רב פפא: ארבע מאה - שקיל, וברתיה, אי בעי - נסיב, אי בעי - לא נסיב. טעמא דאמר: הבו ליה ולנסיב, אבל אי אמר לנסיב והבו ליה, אי נסיב - שקיל, ואי לא נסיב - לא שקיל."

והקשה הרמב"ן, מדוע כשעשה השכיב מרע תנאי שאם ישא ביתי יטול ארבע מאה זוזי, מדוע כשנשא נוטל, הרי בשעת מיתה זכו היורשים בנכסי השכיב מרע, וירושה אין לה הפסק.

ותירץ הרמב"ן דרק אם הוריד השכיב מרע יורש לנכסים אמרינן "ירושה אין לה הפסק", אבל כשלא הוריד השכיב מרע יורשים לנכסיו, יכול השכיב מרע לומר פלוני יטול קרקע פלונית לאחר י' שנים, שבאופן זה אף שבשעת מיתה ירשו יורשיו הנכסים, מ"מ היות ולא הורידם לנכסים,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אמרינן "ירושה יש לה הפסק"⁵. והרמב"ן כתב על תירוץ זה וצ"ע. והמ"מ פ"ב מהל' זכיה ומתנה כתב שהרמב"ן הסתפק בתירוץ זה⁶.

והריטב"א והנ"י (דף נ"ח ע"א בדפי הרי"ף) כתבו דרך שניה, וכתבו שכן הסכים הרמב"ן למסקנה, שמקבל מתנת שכיב מרע הוא זוכה רק אם זכה מיד במיתת השכיב מרע, דאם זכו היורשים רגע אחד, אמרינן "ירושה אין לה הפסק". ובכל תנאי שעושה השכיב מרע דאם יעשה פלוני דבר מסוים יקבל נכס מסוים, אמרינן שהשכיב מרע נתן הנכסים לזוכה מעכשיו אם יקיים מה שהתנה השכיב מרע⁷. ולדבריהם אם השכיב מרע אמר שהמקבל יקבל הנכסים שנה לאחר מיתתו, אמרינן "ירושה אין לה הפסק", והיורשים פטורים לקיים את דברי השכיב מרע.

⁵ ובטעם הדבר נ"ל דבכל מתנת שכיב מרע תקנו לעקור ירושה דאורייתא מחמת ציווי השכיב מרע, ולכן אין הפרש אם עוקרים ירושה דאורייתא מיד עם מיתת השכיב מרע או שעוקרים הירושה לאחר זמן, אבל כששכיב מרע מצוה לתת נכסים מחמת "והיה ביום הנחילו את בניו", במקרה זה לא תקנו לקיים את דברי שכיב מרע אם הוא מצוה לתת הנכסים אח"כ לאחר.

ועיינתי בדבר זה, וראיתי בנתיבות (ס"ק א') שכתב טעם זה בשם תשובת הרא"ש. והקצוה"ח הביא בענין זה מחדושי הרמב"ן (ב"ב דף קכ"ט ע"ב) שכתב וז"ל:

"ואפשר לומר דלא דייקנין כולי האי, אלא התורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה ולהעביר מן היורש, ובכלל זה נתנה רשות להנחיל לאחר זמן וירושה עוברת ונפסקת מן היורש, ורב אחא בר רב עויא בנכסי לך דוקא קאמר, דכיון דמתחיל בירושה דתורה והנחילו בה שוב אינה נפסקת ממנו, והלכך בשותק ואומר סתם אם מתו בניו יירש פלוני זכה בהן. וצ"ע. עכ"ל.

וצ"ל לפי זה שחז"ל שתקנו ששכיב מרע יכול לתת נכסיו לאחרים תקנו כעין דאורייתא, שאם הוריד יורש לנכסיו שוב אינו יכול לצוות שהירושה תעבור לאחר זמן לאחרים, אבל אם לא הוריד יורש לנכסים, יכול השכיב מרע לצוות שלאחר זמן יקבל אדם שאינו יורש נכסיו.

ברם דברי הרמב"ן צ"ע, דמאחר ואין לימוד שירושה אין לה הפסק אלא דבר זה נאמר מהסברא, מנין החילוק בין אם הוריד השכיב מרע יורש לנכסיו דירושה אין לה הפסק, ואם יורש ירש ירושה דיכול השכיב מרע לצוות שלאחר זמן מעבור הירושה לאחר. ואמנם הרמב"ן נשאר בצ"ע, ולכן נראה שהטעם העיקרי בענין זה הוא הטעם שכתבתי לעיל בהערה זו בשם תשובת הרא"ש.

⁶ והרשב"א בתשובותיו (ח"ג סי' קכ"ה) הסכים לתירוץ הראשון של הרמב"ן והביא ראיה וז"ל:

מדתנן: האומר: אם ילדה אשתי זכר, יטול מאה, אם נקבה, מאתים; ילדה זכר, נוטל מנה, ילדה נקבה, נוטלת מאתים; ודחיק דחויי, ולאוקומה באומר: לכשתלד. אלמא, אף באומר: לכשתלד, דלא קנה עכשיו, ולא לאחר גמר מיתה מיד, אלא לכשילד, דהיינו: בלאחר קנה; וההיא, במתנת שכיב מרע היא, כמו שכתוב /בדפוס ליוורנו תקל"ח: שכתב/ הרב אלפסי ז"ל בהלכות, וכן הרב אבן מגאש, והראב"ד ז"ל. והתם, אי אפשר לומר: דלכשתלד, קנה משעת גמר מיתה, דהא בשעת גמר מיתה השכיב מרע לא נולד הוא, ולא בר זכייה הוא; אלא על כרחין, כדאמרן.

⁷ והריטב"א בדף קכ"ט ע"ב כתב לתרץ וז"ל:

"תקנת חז"ל היא דתקינו מתנת שכיב מרע ושיווה כירושה ממש כאילו זוכה בה מיד, ואפי' כשנתן בתנאי הוא כזוכה מעכשיו, ואפי' בהא נמי דוקא שעוכב הזכייה הוא מחמת עיכוב התנאי בלבד, אבל האומר נכסי לפלוני אחר שנה או אחר שימות פלוני, הרי דינו כאומר נכסי לך ואחריך לפלוני. עכ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והנתיבות המשפט בס"ק ה' פסק כתירוץ הראשון של הרמב"ן כיון שכן הסכימו הרמב"ן הרשב"א והרא"ש, וכתב שכן משמע בשו"ע, אולם בשו"ע אין ראייה לזה. שוב עיינתי וראיתי שהרמ"א בס"י ר"נ סעי' א' פסק כתירוץ ראשון של הרמב"ן, וציין לשו"ת הרשב"א ח"ג סי' קכ"ה. ובהערה לעיל העתקתי את דברי הרשב"א.

למסקנה

במקרה שלנו שהאם הורשה את הבנות לנכסים, ועל פי הצוואה הם יכולים להשכיר את הנכסים, במקרה כזה לפי המבואר לעיל, דעת הרמב"ם הרמב"ן והר"ן ושאר הראשונים דאמרינן דירושה אין לה הפסק, והן אינן חייבות לקיים את מצוות האם שלא למכור את הדירה 15 שנה. וכל זה אם האם היתה שכיב מרע, ומ"מ גם כשהיתה בריאה בעת עריכת הצוואה ג"כ הדין כן מחמת שיש ספק אם פוסקים כר' יוחנן בן ברוקה בצוואת בריא.

ניתן לפרסם לאחר השמטת פרטים מזהים.

ניתן ביום כ"א באדר התשפ"ג (14/03/2023).

הרב שמואל דומב

הרב אליהו עמאר

הרב נחום שמואל גורטלר

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה

הנה הריטב"א דקדק וכתב שהנותן אחרי קיום תנאי תקנת חכמים שעשאוהו כאילו זוכה מיד, ונראה שבא לתרץ את קושיית הרשב"א מהאומר אם ילדה אשתי זכר יטול מאה, דשם אי אפשר לומר שאם יתקיים התנאי יזכה מעכשיו.